

“BADOYI AL- LUG‘AT” ASARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Elmurodov Azizjon G‘ayratovich – Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI Turkiy tillar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Badoyi al-lug‘at” asarining tuzilishi va hozirgi zamon lug‘atchiligining rivojlanishi hamda ushbu asarning ahamiyati haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, so‘zlarning kelib chiqish tarixi va qadimda qo‘llanish darajasi yoritib berilgan. Maqolada asar yuzasidan izohlar keltirilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: “Badoyi al-lug‘at”, so‘z, lug‘atchilik, so‘z turkumlari, A.Navoiy, T.Hiraviy, gramatika, adabiyot, etimologik izoh.

Kundalik turmush tarzimizda so‘zlashuv doirasida bir necha million so‘zlardan foydalanamiz. Ushbu so‘zlarning qo‘llanish doirasi va tarixiy kelib chiqishi lug‘atlarga borib taqaladi. Adabiy jamoatchilik tomonidan keng foydalaniladigan so‘zlarning tarixiy asoslariga e‘tibor berish va ularning asrlar davomida o‘z shaklini saqlab kelyotganligi albatta ijobiy jarayondir.

Bugungi kunda lug‘atchilik va ularning ilmiy jihatdan tutgan o‘rni adabiyot va tilchilar o‘rtasida keng mushohadalarga sabab bo‘ladi. Kundalik turmush tarzimizda keng foydalaniladigan so‘zlar asosan Alisher Navoiy tomonidan qo‘llanilgan va asarlarida keng foydalanilgan so‘zlar bugungi kunda ham ta’sir kuchini yo‘qotmay kelmoqda. Bunday natijaga erishish uchun lug‘atlar katta ahamiyat kasb etadi.

“Badoyi al-lug‘at” – ushbu lug‘at Alisher Navoiy ijodiyotida qo‘llanilgan so‘zlarni izohlash uchun tuzilgan bo‘lib, bunda Navoiy dahosining adabiyot ilmida yangilik sifatida kiritgan uslubi, u qo‘llagan she’riy san’atlari izohlab berilgan. Muallif davr va bilim saviyasidan kelib chiqib ushbu lug‘atni ikki tilda o‘zbekcha – forschada tillarda izohlab bergan.

Ushbu lug‘at 1500 – yillarda Sulton Husaynning topshirig‘iga binoan tuzilgan bo‘lib, “Badoui al-lug‘at” da mingga yaqin so‘z va iboralar izohlab berilgan. Lug‘at tuzilish jihatidan 180 betdan tashkil topgan bo‘lib, unda tilshunoslik tizimidagi ot, sifat, son va olmoshlar, bosh kelishikdagi sozlarning ham qo‘llanish izohi berilgan bo‘lib, fe’llar esa “masdar” shaklida ko‘rsatilgan.

Lug‘at muallifi Toile Hiroviy ushbu lug‘atni tuzishda o‘rta asr qomuschiligining eng yaxshi an‘analaridan foydalangan bo‘lib har bir so‘z haqida uch xil ma’lumot beriladi:

1. So‘zning tovush tuzilishi
2. Uning ma’nosi
3. Gramatik xususiyati

Ushbu tarzda so‘zlarning izohlanishi lug‘atchik tizimida yuksak ahamiyat kasb etadi. So‘zlarga nisbatan berilgan grammatik izohdan so‘ng etimologik izohning ham berilishi lug‘atning saviya darajasini oshirishga xizmat qiladi. Masalan:

“Badoui al-lug‘at da adash so‘zining etimologiyasi haqida ham gapirilib, aslida “addash” tarzida bo‘lgani keyinchalik esa bir “dol” ning davr va so‘zlashuv qoliblarining o‘zgaruvchanligi natijasida tushib qolganini ta’kidlaydi. Lug‘atchilik tizimimizda asosan tarjimali lug‘atlar tuzish bo‘yicha ham leksikografik traditsiyaning mavjudligi va qo‘llanilishi “Badoyi al-lug‘at” ni yaxshi leksikografik saviyada tuzish imkonini berdi.

“Badoyi al-lug‘at” da jami 854 so‘z o‘rin bo‘lgan bo‘lib, 24 bobga joylashtirilgan. Boblar tartib va ketma-ketlik bilan joylashtirilishi va so‘zlarning etimologik izohi, qolaversa ma’nolar tasdig‘i uchun ilyustratsiyalarning ham berilishi lug‘atning salmoqdorligining darajasini oshirgan.

Alisher Navoiy asarlarining izohli so‘zlar bn xalqqa yetib borilishida tuzilgan.

“Badoyi al-lug‘at”da Navoiyning bir qancha asarlari:

“Lison ut – tayr”,

“Mahbub ul-qulub”,

“Majolis un – nafois”,

“Xamsa” turkumiga kiruvchi barchga dostonlar,

“Chor devon” va boshqalardan keng foydalanilgan.

Muallif – Tole Hiraviy so‘z va uning izohini lug‘atda yoritib berar ekan, etimologik izoh va izohlanyotgan so‘z qatnashgan biror she’riy misralarni ham misol sifatida berib o‘tadi. Bunda XIV asr she’riyatining yorqin namoyondalari Suhayliy va Arzaqiylar ijod namunalarining ham lug‘atda berib o‘tilishi lug‘atda izohlanyotgan so‘zlarning umumiy ma’nosini singdirish bilan birga, shu so‘zning qo‘llanish doirasi, u so‘zlashuv uslubida yoki adabiy-she’riy misralarda izohlab berilishi ta’sir jarayonini oshirilishiga hissa qo‘shadi.

Asrlar silsilasidan bardavom o‘tgan bunday lug‘atlarning ahamiyati kundalik turmush tarzimiz qolaversa, adabiy jamoatchik uchun yuksak o‘rin kasb etadi. Til imkoniyatlarining boyligini yorqin aks ettiruvchi har qanday asar, lug‘atchilik tizimida bo‘ladimi badiiy asar bo‘ladimi kelajak avlod rivoji uchun o‘ziga xos manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Abdug‘afurov A. Buyuk beshlik saboqlari: Maqolalar. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1995.

2. “Devoni lug‘atit turk” asari www.ziyo.uz

3. Abduqodirov A. Tasavvuf istilohlarining qisqacha izohli lug‘ati (2 kitob) – Xo‘jand: Rahim Jalil nomidagi nashriyot, 2002.

5. Lug‘atshunoslik (leksikografiya) www.arxiv.uz

6. So‘z yoki atama ma’nolarining yoritilishiga ko‘ra lug‘at turlari. www.tafakkur.net.